

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК НАУКОВЕ ПОНЯТТЯ

Поняття «самореалізація» вперше зроблено спробу сформулювати в книзі стародавнього китайського мислителя Мен-Цзи: «Той, хто до кінця використовує свої розумові здібності, той пізнає свою природу. Зберегти свої розумові здібності, опікуватись своєю природою – це шлях служіння небу» [9, с.363].

Проблему «сутнісних сил», які розкривають здібності та можливості людини, розглядали й античні філософи. Особистісну самореалізацію вони трактували як умови поступального розвитку людства. Їх моделі самореалізації притаманна орієнтація на певний ідеал, норму, абсолют, вихід індивіду у своїх діях з певної спільності та з подальшим поверненням до неї ж.

Так, наприклад, древньогрецький філософ Сократ основною умовою самореалізації вважав самопізнання, заглиблення в себе, порівняння себе з іншими, виявляючи таким чином свої недоліки. На його думку, пізнавши себе, виявивши певні вади, можна удосконалювати свою особистість. Мислитель також доводив, що знання не можливо передавати зовнішнім чином, можливо лише пробуджувати прагнення до них. Призначення вчителя – допомогти народженню думки, привести учня до духовного пробудження [8, с.620].

На глибоке переконання Платона (428 або 427 до н.е. – 348 або 347 рр. до н. е.), індивід для повної самореалізації потребує колективної допомоги у вигляді держави. Саме вона широко сприяє реалізації його природних здібностей. Філософ стверджував, що будь-яка праця людини повинна бути потрібною державі, а індивід має виконувати лише ту роботу, яка йому подобається і відповідає його природі [4, с.445-446].

Г. Сковорода таку працю називав «сродною». Свобода самореалізації за принципами «сродності» веде до перетворення всього суспільства, робить його багатим і щасливим. У цьому суспільстві живуть самобутні й щасливі народи, які збільшують уселюдські багатства своєю самобутністю. Самобутність у такому суспільстві цінується як можливість національного індивідуального щастя, реалізації нескінченної Божої сутності і збагачення людства [11, с.64].

Позицію Платона повною мірою поділяв і Аристотель, стверджуючи, що індивідуальність існує не як самодостатнє явище, а є наслідком функціонування державного організму.

Роздумуючи про щастя як мету людського життя, Аристотель вказує, що воно є «наслідком діяльності та досвіду», що це є «удосконаленням функцій та здібностей людини» [4, с.17].

Перенесене крізь століття сократівське «Пізнай самого себе» (*Nosce te ipsum*) сприяло виникненню припущення у Платона, що людина прагне прорватись до своєї належної природи, тобто до самодосконалості й самореалізації за допомогою певних зусиль над собою, над своєю внутрішньою сутністю. Мислитель-філософ вважав, що учень повинен вчитися мислити, думати сам, але під керівництвом учителя, за його порадами і під його контролем. Учні повинні бути притаманні «глибинні зусилля і духовні пошуки» [6, с.445-446].

Змістовною є думка древньоримського філософа Л. Сенеки (4 до н.е. 65) про людське щастя. У своїй концепції він стверджував, що прагнення до щастя є виявленням волі, самозбереження та самоствердження. Справи, вчинки, поєднані з розумом та здібностями, на думку Сенеки, є гарантією людського щастя. «Бажати і стримуватись - означає самореалізуватися, всіляко розвиваючи свою особистість, долаючи зовнішні перешкоди долі і не схиляючись перед обставинами» [10, с.381].

Період середньовіччя виявився обмеженим у трактуваннях самореалізації, у зв'язку з існуванням єдиної релігії, відповідно до якої все існуюче підпорядковане світовому розуму - Богу. Свої ідеї, уявлення, дії, поведінку, людина повинна була співвідносити з Абсолютом,

який цілковита досконалість та незаперечна істина. Внаслідок цієї хибної версії втрачалися прояви життя індивіда, а свобода волі, вибору були шкідливими і розцінювались як непростимий гріх.

Учення А. Августіна (354 – 430 pp.), видатного християнського діяча та мислителя, доводило, що у світі існують дві держави – небесна і земна. У земній державі існують зло, брехня, насильство, які породженні свободою волі, від якої слід звільнитися. У небесній державі же панують добро, любов, справедливість. Суспільство повинно шанувати людину, яка очистилася і є жителем небесної держави, творить благо за велінням Бога [1, с.28]. Епоха Відродження, або Ренесанс, - одна з найбільш знаменних епох в історії людської цивілізації. У цей час посилюється боротьба за звільнення філософської думки від авторитету церкви, з'являються нові знання і розумові течії, які не вкладалися в середньовічну філософсько – богословську систему.

Епоха Відродження запропонувала свої погляди на суспільство і його відносини з індивідом. Дослідження засвідчують, що філософи цього періоду поділяли думку Сократа про призначення людини, її працю, завдяки чому індивід досягає особистого щастя. Вони стверджували, що за своєю суттю людина є божим створінням, і вона уподібнена Богу. Представники епохи Відродження намагалися довести, що окрім гармонійної діяльності індивід ще повинен за для реалізації своєї природи використовувати свої сили і перебувати у постійному розвитку та пошуку себе. Реалізація та активність особистості пов'язується з її інтересами, уподобаннями та потребами.

У філософії Просвітництва та Нового часу переконливо звучить думка про те, що потреби є єдиними важливими рушіями діяльності людини (К. Гельвецій), а інтерес – єдиний мотив людських вчинків та дій (П. Гольбах).

Свободу як елемент гідності особистості й умови її самореалізації розглядав наприкінці XV століття П. Мірандолла у вченні про свободу. Кожна людина має право на власне бачення цінностей життя, право робити те, що найкраще вміє і любить, має право стати тим, ким бажає, тобто вільна у визначенні своїх інтересів, потреб, уподобань. Проте кожен відповідальний перед суспільством за свої вчинки та дії. Учений закликав до вільного від догматизму пошуку істини і морального самовдосконалення.

У філософських теоріях видатного німецького мислителя XVIII століття І. Канта, самореалізація особистості як окремий предмет дослідження, міститься в обґрунтуванні феномена «свободної волі». І. Кант наполягає, що будь-яке явище є неодмінно наслідком іншого, відповідно до закону причинності.

Відомий філософ Л. Фейєрбах ставить вище за релігію «віру людини в саму себе», у власні сили, віру в те, що доля людства залежить від кожного індивіда зокрема. У його працях була реалізована ідея людської сутності Я і Ти, що ґрунтується на міжособистісних відносинах.

Представники філософів-екзистенціалістів також зробили вагомий внесок у дослідження самореалізації особистості. К. Ясперс, М. Хайдеггер, А. Фалліко, Ж.-П. Сартр, М. Бердяєв вірили в безмежні можливості людського розуму, проте вважали, що заважає справжній самореалізації стрімкий потік життя, безпорадність перед хаосом навколишнього світу. Тому для реалізації себе, своїх ідей треба відкрити ті форми самореалізації, які зумовлені потребами буденного життя.

Вперше термін «самореалізація» (self – realization) отримав наукове обґрунтування у словнику з філософії та психології виданому у 1902 році в Лондоні: «Самореалізація – здійснення можливостей розвитку «Я». Таке визначення відповідає доктрині, згідно з якою вищим кінцевим результатом розвитку особистості є її самореалізація або самоздійснення. Ця ідея пройшла шлях від давньої до сучасної філософської думки [13, с.8].

Особливо активно це поняття починає досліджуватись у філософії в кінці 1970-х на початку 1980-х років. У цілому ряді дисертацій з соціальної філософії самореалізація стає предметом спеціального дослідження, розпочинається розробка понятійного апарату, за допомогою якого самореалізації надається статус філософської проблеми.

Розвиваючись у традиціях марксистського світорозуміння, не зважаючи на панування класового підходу у науці, вітчизняна філософія розробила питання про об'єктивну базу самореалізації особистості, представлені працями (Л. Антропової, Л. Коган, Л. Буєвої). Самореалізацію особистості як соціальний процес розглядали (І. Мартинюк, В. Муляр). Про джерела, рушійні сили і суперечності процесу самореалізації писали (А. Чаплигін, В. Коцюбинський). Наукові дослідження М. Недашковської, Є. Цесаревської, А. Шинкіна визначили нерозривний зв'язок між культурою, свободою та самореалізацією особистості.

Так, у дослідженні Л. Антропової визначено джерела самореалізації в сфері суспільного виробництва, обґрунтовано зумовленість самореалізації особистості соціально-економічним розвитком держави. Сфера самореалізації особистості представлена автором як вільна творча праця, вивільнена внаслідок механізації підприємства. Л. Антропова вводить нове поняття «цілісна самореалізація» [3, с.39], тобто такий рівень самореалізації, коли всі засоби потенційного самовираження людини: праця, відпочинок, навчання, пізнання, естетичне сприйняття навколишнього світу та інші, стають рівноцінними взаємовпливовими та взаємозумовленими.

Як і Л. Антропова, В. Муляр визначає «цілісну самореалізацію» в процесі соціально значущої діяльності, яка спрямована на досягнення смислу життєвих цілей, і на розкриття людської сутності [15, с.61]. В. Муляр обґрунтував «творчий труд» і «інноваційний підхід» як способи самореалізації особистості. Він подає самореалізацію в структурі взаємодії соціально-індивідуального, як процес розкриття здібностей і можливостей завдяки «індивідуальному практичному «опредмечуванню»». Поняття «пошуковий» і «нормативний» характер самореалізації особистості в групі й колективі висвітленні у дослідженні А. Шинкіна. Самореалізацію «як свідомий цілеспрямований процес розкриття і упредметнення сутнісних сил особистості в її різноманітній соціальній діяльності», визначає Л. Коган, [12, с.137].

Послідовники марксизму радянського періоду історії Л. Антропова, Л. Буєва, Л. Коган, І. Мартинюк, М. Недашковська, Л. Сохань розглядали самореалізацію з позицій суспільних інтересів як мету соціальної перебудови, звертали увагу на об'єктивну основу самореалізації людини-розвиток її соціально-економічних процесів у державі.

Отож на основі таких різних підходів до пояснення поняття «самореалізація особистості» більшість науковців цього періоду вважає прийнятним таке визначення: самореалізація особистості це процес і результат застосування індивідом у повсякденному житті і праці набутих компетенцій, удосконалення і розвиток їх включенням у діяльність і отримання від неї як і користі для себе та інших, так і внутрішнього задоволення [7, с.115].

Суттєвою особливістю є те, що людина задовольняє матеріальні і духовні потреби, вибудовує бажаний соціальний статус як громадянин і отримує внутрішнє задоволення як процесом, так і наслідком. Вона відчуває свою суспільну значимість, і її діяльність є значущою для суспільства.

У соціально-політичній літературі термін «самореалізація» поряд з терміном «самоствердження» починає використовуватись у 1970-х роках. Так у соціологічних роботах існували звернення до цього терміну у зв'язку з «образом будівельника комунізму» і акцент ставився перш за все на «активності будівельника комунізму». В соціальних дослідженнях термін «самореалізація» починають застосовувати до професійної самореалізації, тобто здатність молоді до вибору професії. В кінці 1980-х на початку 1990-х рр. соціальний аспект поняття «самореалізація» був задіяний у дослідженнях безробітних у центрах зайнятості. В цей же час термін «самореалізація» починає використовуватись у політичних науках, проте в першу чергу він застосовується як синонім поняття «успішний». Напевно це пояснювалось складністю використання поняття «успішність» й «ефективність» відносно політичної діяльності [13, с.20].

До досліджень особистості й умов її розвитку, в період становлення психології як науки, звертається російський академік В. Бехтерев. У своїй науковій праці «Свідомість і її кордони» (1888) вчений визначає взаємини відносин свідомої і несвідомої сфери.

Розглядаючи безсмертя людської особистості як наукову проблему, В. Бехтерев вважав, що у цьому і полягає найвища ступінь самореалізації особистості [13, с.7].

Наслідуючи традиції В. Бехтерева та розвиваючи комплексний системний підхід людини, Б. Ананьєв визначав ієрархічні рівні психічної організації людини (індивід, особистість, індивідуальність). Учений стверджував, що потенціал людини криється у взаємозв'язках системи комплексів властивостей різних рівнів організації людини. У поняття «потенціал» автор включає, розвиток людини як особистості і як суб'єкта діяльності, визначаючи, що у взаємозв'язках їх особливостей, обумовлених природними властивостями індивіда, і складається індивідуальність («глибина» особистості) [2]. Розвитку особистості людини Б. Ананьєв приділяв особливу увагу, простежуючи на всіх етапах своєї творчої діяльності взаємозв'язки особистісного компонента зі всіма іншими аспектами цілісної системи людини і неодноразово підкреслював визначальну роль його для формування і розвитку індивіда. Таким чином Б. Ананьєв використовує особистісно-ситуаційний підхід для пояснення особливостей утвердження і становлення індивіда. Основний зміст характеристики людини за Б. Ананьєвим складає життєва ціленаправленість, що виражається у життєвих цілях. Ці методологічні питання розвитку цілей мають безпосереднє відношення до проблем самореалізації особистості. Саме вони виявляють глибину особистості, міру її багатства, цілісність прагнень.

Продовжувачами вчення В. Бехтерева, Б. Ананьєва стали Є. Рибалко, В. Ганзен, В. Лоскутов, Л. Кулешов. Учені, досліджуючи життєвий шлях особистості, опирались на інтелектуальний потенціал, який криється у взаємозв'язках системи комплексів властивостей різних рівнів організації людини.

У зарубіжних психологічних теоріях найбільш близьким до поняття «самореалізація» є поняття «самоактуалізація», яке використовується у роботах К. Роджерса, А. Маслоу, Е. Фромма, К. Гольдштейна.

Дослідники, які розробили проблему самоактуалізації особистості, розглядали її як процес пошуку та реалізації граничних, буттєвих цінностей, потреб людини – істини, добра, краси, досконалості. Вони вважали, що «мета навчання - допомогти людині стати тим, ким вона може стати» [14, с.100]. Етичним змістом наповнене визначення А. Маслоу: «Самоактуалізація – це процес заради того, щоб добре зробити те, що людина хоче зробити» [14, с.193]. Отже, така система відношень виступає рекомендацією щодо здійснення самореалізації. На думку автора, соціальне і культурне оточення часто пригнічує тенденцію до самоактуалізації особистості певними нормами, тому дуже актуальним є створення оптимальних умов для її самореалізації.

А. Маслоу значно точніше розвинув визначення самоактуалізації, дане К. Гольдштейном [13, с.26] теоретиком організмичного напрямлення. К. Гольдштейн стверджував, що самоактуалізація є основним і по суті, єдиним мотивом організму. Задоволення будь-якої потреби, яка стала ведучою (в їжі, в досягненнях, у владі) служить передумовою для самореалізації всього організму. Самореалізація є основою розвитку і вдосконалення організму, творчою тенденцією людської природи. Так, як люди мають різні внутрішні потенції і оточення, розрізняються цілі і шляхи їх самореалізації. Потенції індивіда, за К. Гольдштейном, пов'язані з тим, чому віддає перевагу індивід і що він робить наймайстерніше, до чого має здібності й хист. Учений підкреслював необхідність погодження з навколишнім світом своїх бажань, оскільки він дає засоби для самореалізації, а також може створювати перепони. Прихід до згоди із навколишнім, передусім, означає володіти ним або пристосовуватись до нього.

Загалом матеріали про самореалізацію особистості в зарубіжних теоріях носять описовий характер і базуються на гуманістичному підході. Науковці опираються на філософські теорії самореалізації. Їм властиве розуміння самореалізації як **природної ознаки людини**.

Теорія самоактуалізованої особистості також розвивається у дослідженнях російських учених (Л. Анциферової, Д. Леонтьєва, Т. Слепової). Заслугує на увагу дослідження Д. Леонтьєва, який виділяє важливі аспекти у працях А. Маслоу: теорія людської мотивації,

теорія мета потреб та цінностей буття. Учений стверджує, що самоактуалізовані люди є психологічно здоровими, виявляють людську гідність, мають яскраву індивідуальність.

Теорія самоактуалізації у вітчизняній науковій літературі висвітлюється у дослідженнях (А. Бандури, Н. Давидюк, А. Волочкова, Є. Головахи, О. Кроніка).

А. Бандура у своїх дослідженнях самоактуалізацію визначає як процес актуалізації людиною власних потенціалів та використання їх як засобів реалізації сенсу життя. Н. Давидюк основну цінність самоактуалізації визначає тим, що вона стимулює потребу в саморозвитку, «запускає» процес сутнісного самовизначення. За дослідженнями Є. Головахи та О. Кроніка, важливим елементом самоактуалізації виступає компетентність особистості у часі, як зазначають дослідники «більшість подій знаходяться у процесі ніби становлення, тобто їх реалізація вже почалася, але ще не завершилась [7, с.174-176].

У педагогічній науці, до проблеми розвитку особистості, звертались найвидатніші представники вітчизняної гуманістичної педагогіки (В. Короленко, М. Коцюбинський, М. Корф, М. Пирогов, К. Ушинський, Д. Писарев, С. Миропольський та ін.). Усі вони активно пропагували ідею розвитку в учнів самостійності, критичного мислення, творчої активності і створення умов для їх самореалізації.

К. Ушинський загострював увагу на тому, що особистість реалізує себе в діяльності відповідно до своїх потенційних задатків, потреб, внутрішніх мотивів і ціннісних орієнтацій. Д. Писарев стверджував, що самореалізація людського потенціалу багато в чому залежить від того, хто поряд з дитиною, хто зазирає в її внутрішній світ. Цей процес мусить бути керованим і закінчуватись самонавчанням, коли людина стає повним хазяїном свого часу і своїх занять. Учитель-методист С. Миропольський наголошував, що кожна окрема дитина – це «жива особистість», «психологічний механізм», який містить у собі закони розвитку, зерно й корінь для моральної й інтелектуальної освіти [7, с.109].

Виокремленням питання засобів саморозвитку особистості для її самореалізації в роботі займалися такі російські педагоги, як (Л. Виготський, Д. Ельконін, П. Каптерев, П. Лесгафт та інші).

П. Каптерев вважав, що в центрі педагогічного процесу треба ставити учня, це сприятиме розвитку внутрішньої самодіяльності організму. П.Лесгафт визначає головні умови, які забезпечують розвиток людини: врахування психічного й фізичного розвитку дитини всіма причетними до виховання; особистісна ініціатива дитини в її думках та діях, яка стимулюється впевненістю дитини в її можливостях перевіряти свої сумніви; щирість, безпосередність, правдивість і гуманність оточуючих; постійна дитяча діяльність та безперервна робота дитини над самовдосконаленням, яку спрямовують, активізують і контролюють дорослі [7, с.110].

До питання самоосвіти, самовиховання й особистісного орієнтованого виховання, без яких неможлива самореалізація, звертались також і українські вчені (І. Бех, В. Лозовий, В. Лозова, Є. Бистрицький, Л. Сохань, В. Шкода, В. Сухомлинський та інші).

Таким чином, проведений аналіз свідчить, що тлумачення поняття «самореалізація особистості» від його появи у працях давньосхідних та античних філософів зазнало у наступні епохи певних змін, у відповідності до світоглядних та концептуальних засад кожного історичного періоду. Згідно з концепцією розвитку філософських та психолого-педагогічних наук у другій половині XX століття сучасні дослідники найвиразніше актуалізують самореалізацію особистості як сенсожиттєву потребу індивіда і найбільш значиму цінність суспільства.

Література:

- 1.Августин А. О граде Божьм // Творения блаженного Августина, епископа Иппонийского. Книга XIV. - Глава IV, XXVIII. – К.,1882.
- 2.Ананьев Б.Г. Избр. психол. труды: В 2 т. – М., 1980. – Т.1. – 205с.

3. Антропова Л.И. Социальные проблемы самореализации личности // Дисс. канд. философ. наук. 19.00.04. РГПУ. - Ростов-на-Дону, 1980. - 258с.
4. Аристотель. Никомахова етика: Сочинение в 4-х томах. - М.: Наука, 1984. - 142с.
5. Бех І.Д. Категорія ставлення в контексті розвитку образу «Я» особистості // Педагогіка і психологія. - 1998. - №4. - С. 9-22.
6. Бонар А. Греческая цивилизация. От Илиады до Парфенона. От Антигоны до Сократа. - Ростов-на-Дону: ФЕНИКС, 1994. - 1 т. - 445с. - 2 т. - 446с.
7. Бочелюк В.Й., Зарицка В.В. Педагогічна психологія. - К., 2006. - 247с.
8. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. - М.: Мысль, 1979. - 620с.
9. Древнекитайская философия. Собрание текстов в 2-х томах. / Сост. Ян-Хим-Шума. - М.: Наука, 1979. - 363с.
10. Если хочешь быть свободным Сенека, Честерфилд, Моруа. - М.: Политиздат, 1992. - 381с.
11. Жижченко В.П. Значення філософії Г.С.Сковороди для формування української національної ідеї ХХІ ст.: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. - Дніпропетровський державний ун-т: Центр соціально-політичних досліджень, 2000. - №3 (11). - С.62-65.
12. Коган Л.Н. Всестороннее развитие личности и культура. - М.: Просвещение, 1981. - 387с.
13. Коростылева Л.А. Психология самореализации личности / Санкт-Петербург: РЕЧЬ, 2005. - 219с.
14. Маслоу А. Самоактуализация // Психология личности. Тексты. - М., 1982. - С.108-124с.
15. Муляр В.І. Самореалізація особистості як соціальна проблема / Інститут змісту і методів навчання. Житомирський інженерно-технологічний ін-т. - Житомир, 1997. - 214с.
16. Рубинштейн С.Л. Основы психологии. - М.: Наука, 1976. - 398с.
17. Петровский А.В. Проблема развития личности с позиции социальной психологии // Вопросы психологии. - 1984. - №4. - С.15.
18. Чевтаева И.Г. Самореализация личности в развитии знания // Автореф. дисс. канд. философ. наук. - Свердловск, 1989. - 18с.

In this article the evolution of the philosophical and phsycological – pedagogical views on the conception of «The Self - realization of the personality» is analysed .

УДК 374.1 (316.3)

**О.І.Огієнко
м. Київ, Україна**

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДЕТЕРМІНОВАНІСТЬ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Особливості функціонування системи освіти завжди знаходилися у прямо пропорційній залежності від тенденцій розвитку суспільства, проте найбільш яскраво ця залежність проявилася наприкінці ХХ століття, що пов'язано з загальними процесами прискорення соціально-економічних змін як у глобальному, так і локальному аспектах. Ці зміни стосуються характеру праці; економічної діяльності, її технічної бази, організаційної форми та структури; умов та вимог, що висувуються до рівня знань та кваліфікації людини; видів та типів діяльності; запиту на кваліфікаційні структури; структур суспільства та потреб; підходів до зайнятості та її умов; ролі держави, що звужує сферу свого прямого втручання; інформації та технологій, які стали провідним прискорювачем динаміки змін. (ЮНЕСКО, 1998). Ці процеси ведуть к актуалізації та переосмисленню міста та значення освіти дорослих як важливої складової системи освіти, як механізму розвитку та конкурентоздатності сучасного суспільства.

Проблемі інформаційного суспільства присвячено багато наукових праць як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, серед них Е. Тоффлер Ю. Белл, Фр. Фукуями, В. Андрущенко, К. Корсак, Д. Дзвінчук, А. Авдулов, А. Кулькін, В. Іноземцев та ін. У той самий час проблема освіти дорослих у контексті інформаційного суспільства практично не досліджувалася. Це зумовило вибір теми статті, метою якої є визначення та обґрунтування соціально-економічної детермінованості розвитку освіти дорослих в інформаційному суспільстві. Основними завданнями, які вирішувалися у статті стали: визначення та